

**МАРТИНЮК В.О.**, викладач кафедри біології та прикладної екології  
(Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне),  
**ДОЛЖЕНЧУК В.І.**, директор,  
**ЯЦЕНКО О.В.**, головний інженер-ґрунтознавець,  
**КРУПКО Г.Д.**, завідувач сектору науково-методичного та інформаційного забезпечення,  
**РАДОВЕНЧИК Н.П.**, головний землевпорядник,  
(Рівненський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і  
якості продукції “Облдержродючість”, с. Шубків)

# **ЛАНДШАФТОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ БАСЕЙНОВОЇ ГЕОСИСТЕМИ ОЗЕРА ОЗЕРСЬКЕ (ВОЛИНСЬКЕ ПОЛІССЯ) ДЛЯ ПОТРЕБ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

*Запропонований ландшафтознавчий підхід аналізу природно-територіальних та природно-аквально-комплексів басейну оз. Озерське (Волинське Полісся). Висвітлені основні результати дослідження, а саме: складені карти ландшафтно-ї структури водозбору та природно-аквального комплексу оз. Озерське, розраховані деякі природні та морфометричні характеристики басейну. Обґрунтовуються основні шляхи та напрями агроландшафтного природокористування за басейновим принципом.*

*Landscape science is offered the approach of the analysis of natural territorial and of natural aquatic complexes of pool of Lake Ozerskoe (Volynsk Polyssya). The basic results of research, in particular are covered: the cards of landscape structure drainage and natural-aquatic complex of Lake Ozerskoe are created, some are designed natural and morphometrical characteristic of pool. The basic ways and directions agro landscape of natural using are proved for the pool principles.*

**Постановка проблеми.** Розробка стратегії стійкого розвитку регіонів держави, а також зростаючі екологічні стандарти щодо землеробства в Україні з боку Європейського Союзу та Світової організації торгівлі, вимагають якісно нового ступеню підходів до практики сільськогосподарського природокористування. Особливе місце у напрацюванні таких підходів мають міжгалузеві або міждисциплінарні методи сучасного землекористування з ландшафтознавством. Такий синтез наукових підходів знайшов своє втілення у концепції агроландшафту [10], а деякі вчені взагалі вбачають майбутнє за ландшафтним землеробством [2].

З огляду на *актуальність* вище означеної проблеми та з метою формування регіональної (обласної) агроландшафтно-ї геоінформаційної системи (ГІС) постало завдання ландшафтознавчого дослідження басейнових озерних геосистем Волинського Полісся в межах Рівненської області та інтеграція результатів пошуку до базових агрохімічних паспортів.

Конкретними *завданнями* запропонованого дослідження були такі: провести польове ландшафтне обстеження басейну оз. Озерське; створити ландшафтні карти природних територіальних та аквально-комплексів (ПТК і ПАК) на рівні урочищ та фацій; здійснити

ландшафтно- та лімонологометричний аналіз басейнової геосистеми; запропонувати основні шляхи сільськогосподарського природокористування басейнової геосистеми.

**Аналіз останніх публікацій.** Ландшафтознавчі ідеї започатковані в кінці XIX – на початку XX ст. В.В. Докучаєвим, Л.С. Бергом, П.А. Тутковським та розвинуті у другій половині минулого століття М.А. Солнцевим, К.І. Геренчуком, О.Г. Ісаченком, Г.П. Міллером, П.Г. Шищенком та ін. вченими, не втратили своєї актуальності й сьогодні. Більше того, концепція ландшафту набула своєї прикладної спрямованості у різних сферах природокористування, у тому числі й землекористуванні.

У даній роботі автори спиралися на теоретико-методичні роботи з ландшафтознавства (ландшафтної екології) [4; 5; 9; 11], агроландшафтних досліджень [1; 12; 13; 14] та особистих досліджень басейнових ландшафтних геосистем [7; 8].

**Результати дослідження та їх обговорення.** Басейнова геосистема оз. Озерське (рис.), згідно фізико-географічного районування, знаходиться у Зарічненському природному районі східної частини Волинського Полісся, що є складовою Поліського краю (провінції) пластових зандрових рівнин мішано-лісової зони України [6]. За агрогрунтовим районуванням територія належить до Західно-Поліської (переважно дерново-підзолистих оглеєних ґрунтів і торфовищ) провінції Поліської зони, а згідно з

агрохімічною територіальною диференціацією – до Костопільсько-Зарічненського району [3, с. 12, 19]. В адміністративному відношенні басейн розташований на північному заході Дубровицького району Рівненщини. Така територіальна прив'язка за різними схемами районування дозволяє чітко сформувати уявлення фахівцям різного напрямку про територію дослідження.

Водозбірна площа оз. Озерське становить 5,91 км<sup>2</sup>. Природні характеристики водозбору, розраховані за картами виглядають таким чином: під лісом – 2,31 км<sup>2</sup>, під орними угіддями – 1,31 км<sup>2</sup>, під забудовою (або селитебні землі) – 0,30 км<sup>2</sup>, під відкритими пісками – 0,16 км<sup>2</sup>, на заболочені ділянки припадає 1,29 км<sup>2</sup> території, площа озера – 0,54 км<sup>2</sup>.

За результатами польових обстежень складено карту ландшафтної структури водозбору озера (рис.) та аквального комплексу. У межах басейну виділено п'ять ПТК рангу урочищ та складне аквальне урочище озера. Домінантними ПТК водозбору є урочища (2, рис.) вирівняних ділянок вкритих злаково-різнотравними угрупованнями, іноді з кущами вільхи сірої, ожини на дерново-глеєвих ґрунтах, що підстеляються водно-льодовиковими відкладами, частково розораних. Вони займають 2,31 км<sup>2</sup>, що становить близько 40 % території. У межах урочищ піщаних горбів (1, рис.) окремо виділені антропогенно-модифіковані ПТК, що зайняті населеними пунктами (1а, рис.).

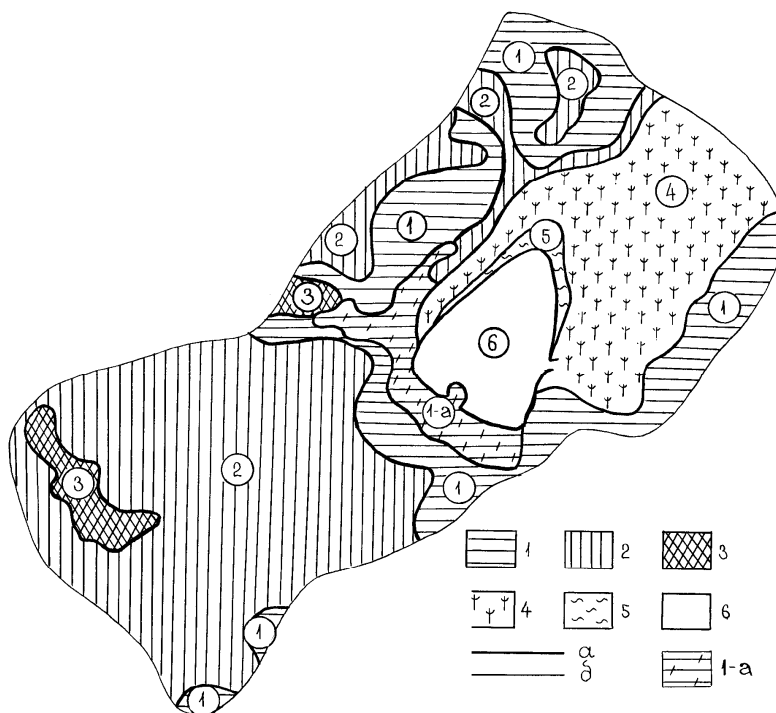


Рис. Ландшафтна структура водозбору оз. Озерське.

1-5. – урочища, 1-а – населені пункти, 6 – складне аквальне урочище; межі: а – урочищ, б – водозбору.

1. Піщані горби, вкриті свіжими березово-сосновими, сосновими і дубово-сосновими чорнично-зелено-моховими борами на дерново-слабопідзолистих та середньо-підзолистих піщаних ґрунтах, що підстеляються водно-льодовиковими пісками, частково розорані та зайняті населеними пунктами.

1а. Піщані горби, зайняті населеними пунктами.

2. Вирівняні ділянки, вкриті злаково-різнотравними угрупованнями, іноді з кущами вільхи сірої, ожини на дернових та дерново-глеєвих ґрунтах, що підстеляються водно-льодовиковими відкладами, частково розорані.

3. Вирівняні підвищення, вкриті вільхово-березово-сосновими зелено-моховими сирими борами на дерново-глеєвих та торф'яно-глеєвих ґрунтах, що підстиляються водно-льодовиковими відкладами.

4. Приозерні зниження, вкриті сирими вільхово-березовими та березово-сосновими лісовими угрупованнями на торфових потужних і середньопотужних ґрунтах, що підстеляються алювіальними та флювіогляціальними відкладами.

5. Вузькі приозерні зниження, вкриті осоково-сфагновими болотами на торфових потужних ґрунтах, що підстеляються алювіальними відкладами.

6. Озерна улоговина у літоральній зоні, вкрита рдестово-харово-осоковими, а в субліторальній – вільноплаваючими і нитчастими угрупованнями на торф'яно-мулистосапропелевих відкладах, що підстеляються алювіальними пісками.

Складне аквальне урочище оз. Озерського включає три підурочища, зокрема літоральне на алювіальних пісках з видовим різноманіттям надводних і підводних макрофітів, літорально-субліторальне на водоростево-глинистих сапропелях, що підстеляються алювіальними пісками з видовим різноманіттям підводної рослинності та власне субліторальне на потужних (до 13 м) водоростево-глинистих відкладах сапропелю, що підстеляються водоростево-залізистими сапропелями на алювіальних пісках. У кожному підурочищі, враховуючи мікрорельєф озерної улоговини, процесний чинник (абразійний, транзитний, акумулятивний тощо), речовинний склад озерних відкладів, видове різноманіття гідрофітів та термічний чинник виділяє ряд фацій.

Озеро має серцевидну форму, воно витягнуте з північного сходу на південний захід (рис.), карстового походження. Схили улоговини озера пологі. Крутизна їх збільшується біля західного берега, де максимальна глибина улоговини досягає 15,7 м.

Берегова смуга південно-західного, південного і південно-східного берегів припіднята і суха. Ширина її тут досягає 30 м. Поблизу

північно-західного і північного берегів вона знижена і заболочена, вкрита різнотрав'ям. На заболочених ділянках зустрічається береза, вільха, рідше сосна, що мають пригнічену форму та чагарнички. Берегова лінія виражена чітко, слабо порізана, підвищується над дзеркалом води на 0,1-0,3 м. Під час повенево-паводкових піків основний розлив відбувається в північному напрямі на 200-300 м. Різниця рівнів води в паводки і межень досягає 0,6 м.

Довжина озера близько 900 м, середня ширина 600 м. Площа водного дзеркала 53,6 га. Запаси води становлять 965 тис. м<sup>3</sup>. Озеро безстічне, проте близько 30 років тому був збудований водовідвідний канал, що мав перехоплювати у водопілля надлишки води у меліоративну систему, однак він не функціонує. Основне джерело живлення озера – атмосферні опади. Рівень ґрунтових вод у свердловинах на відмітках 9,66-9,69 м.

Надводна рослинність представлена рогозом, ситником і поширена у вигляді окремих кущів біля західного берега, де процеси біогенного навантаження є відчутними. Тут зростає елодея, рдести. Відсоток заростання дна становить близько 5 %.

Важливим органомінеральним джерелом ПАК є донні відклади. Сапропелеві відклади поширені переважно в межах дзеркала води і лише невеликі ділянки виходять за межі біля південно-східного берега. Максимальна потужність сапропелів (за матеріалами Київської ГРЕ) 13,0 м, середня 4,38 м, запаси 2203 тис. м<sup>3</sup>. У перерахунку на умовну 60 % вологість становить 411 тис. т. Поширені водоростево-глинисті і водоростево-залізисті різновиди. Водоростево-залізисті сапропелі залягають у центральній частині озера.

Схили північно-західного, північного і східного корінних берегів мають чітку вираженість. Урочища 1а (рис.) зайняті під сільськогосподарські угіддя та забудови населення с. Озерськ. Схили західного і південного берегів слабо виражені у рельєфі, чіткої межі переходу берегової смуги в корінний берег не спостерігається.

**Висновки і пропозиції.** Використання отриманих результатів дослідження може бути ефективним у практиці сільськогосподарського природокористування поліських агроландшафтів, зокрема:

- наукового обґрунтування пошуків органомінеральних добрив сапропелів, в аграрному секторі економіки адміністративного району;

- розробки заходів землекористування із врахуванням схилової мікророзональності водозбору, що спостерігається від привододільних до приаквальних ПТК;

- визначенні ролі агроурочищ басейну щодо надходження біогенних речовин у водойму та

розробка превентивних заходів евтрофікації конкретного озера;

– удосконалення системи протиаводкових заходів за басейновим принципом;

– обґрунтування пропозицій щодо риборозведення в озері;

– формування екологічного паспорта озера.

Повнота комплексності дослідження вимагає у перспективі даних ґрунтознавчо-екологічних, радіоекологічних, гідроекологічних по-

шуків басейнової геосистеми, що дозволить на новому рівні провести узагальнення результатів.

Насамкінець, слід зазначити, що проведення ландшафтознавчих досліджень у басейнових (озерних) геосистемах Волинського Полісся, які враховували б сучасні процеси сільськогосподарського природокористування в межах водозборів, дозволить формувати агроландшафтну земельну політику цього регіону на засадах збалансованого розвитку.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бураков В.І. Ґрунтозахисний моніторинг для формування і здійснення агроландшафтної державної земельної політики // Фіз. географія і геоморфологія. – Київ, 1992. – Вып. 39. – С. 3-10.
2. Володин М. Будущее за ландшафтным земледелием // Земледелие. – 2000. – № 3. – С. 14-15.
3. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. – Т. 1. – К., 1989.
4. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
5. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование: Учеб. – М.: Высш. шк., 1991. – 366 с.
6. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Укр. географ. журн. – 2003. – № 1. – С. 16-20.
7. Мартинюк В.О. Ландшафтно-лімнологічні дослідження східної частини Волинського Полісся для кадастрових цілей // Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра: Збірник наукових праць. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 70-72.
8. Мартинюк В.О. Ландшафтна структура басейнової геосистеми озера Сомитське (Волинське Полісся) // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – № 11 (Ч. II). – С. 94-100.
9. Мельник А.В. Основи регіонального еколого-ландшафтознавчого аналізу. – Львів: Літопис, 1997. – 229 с.
10. Николаев В.А. Основы учения об агроландшафтах // Агроландшафтные исследования: методология, методика, региональные проблемы. – М., 1992. – С. 3-57.
11. Пашенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения. – К.: Наук. думка, 1993. – 283 с.
12. Потапенко В.Г. Типологія та ГІС-модельовання агроландшафтів // Укр. геогр. журнал. – 1998. – № 3. – С. 63-67.
13. Швец Г.И. Концепция природно-хозяйственных территориальных систем как новой основы сельскохозяйственного природопользования // Физ. география и геоморфология. – Киев, 1988. – Вып. 36. – С.11-18.
14. Яцухно В.М., Мандер Ю. Формирование агроландшафтов и охрана природной среды. – Минск: Институт геологических наук АНБ, 1995. – 122 с.